

Vrijeme i povijest

Danas je 24. siječnja. Bio bi to još jedan nebitan datum da nije srijeda, dan kad strani predavači redovito drže niz ovih predavanja. Datum je tek slučajno povezan s poviješću jer upravo *danas*, a ne neku drugu srijedu, držim predavanje na temu „Vrijeme i prošlost“. U mojoj je mladosti to bilo drukčije. Poznavanje činjenice da je rođendan Fridrika Velikog 24. siječnja, bio je dio svakodnevnog obaveznog obrazovanja pruske buržujске obitelji, a to je bio slučaj i među plemstvom. Osoba je mogla zapamtiti taj datum, 24. siječnja 1712., zbog snobovskog sustava obrazovanja, iako se taj datum više nije slavio. Štoviše, tog se datuma u najboljem slučaju prisjete svakih pedeset ili sto godina. Kao što je poznato, danas se na takve datume organiziraju velike manifestacije, ali prije dvjesto godina, kad je „stari Fritz“ (Fridrik Veliki) bio živ, taj se datum doista slavio. Barem se spominjao u zahvalama i svečanim misama u svim pruskim crkvama. Život kralja i vrhovnog poglavara ne samo da je imao simboličan i povijesni značaj u svakodnevnom životu svojih podanika, nego je bio i važan dio političkog iskustva u školstvu, poreznom sustavu, vojnoj službi i sudovanju, budući da ih je osnovao ili legitimirao monarh. Upravo je zato taj datum imao političko-ritualni i kulturni značaj koji se izgubio smrću kralja. Od tada je datum postao još samo jedan povijesni događaj koji je danas zaboravljen.

To nije začuđujuće. Toliko se toga dogodilo u ovih dvjesto godina koje nas dijele od smrti „staroga Fritza“ poput Francuske revolucije, raspada staroga Carstva, stvaranja Njemačkog saveza, tzv. Drugog Reicha, nakon kojega je slijedila Republika, tzv. Treći Reich, a potom i raspad Njemačke. Moramo se sjetiti da je Zapadna Njemačka postojala duže nego povijesno razdoblje Weimarske Republike i Hitlerove Njemačke zajedno. Ako bi netko razmotrio ekonomske i društvene promjene na koje je utjecao tehničko-industrijski razvoj koji je preoblikovao naš svjetonazor, onda bi nam se svijet od prije dvjesto godina činio potpuno stranim jer nas s njim ne povezuje nikakvo sjećanje, nego samo povijesno istraživanje koje o njemu pripovijeda.

Naša razmatranja o današnjem datumu i prigodi duboko su nas već uvukli u pitanje odnosa vremena i povijesti. Spomenuli smo dva datuma naše kršćanke kronologije, dva datuma koja, ovisno o tome koga pitamo, znače nešto sasvim drukčije. Također, skicirali smo dva stoljeća tijekom kojih je postojalo barem šest različitih tvorevina – ako uključimo i Rajnsku konfederaciju, ustav revolucionarne 1848. i tvorevinu Njemačke Demokratske Republike, onda čak devet. Stoga govorimo o relativno dugovječnim, poprilično stabilnim državnim uređenjima, koja su sačinjavala političku organizaciju onoga što se grubo može zvati „Njemačkom“. Početak i kraj ovih se tvorevina također mogu identificirati, ali ono što se nalazi između tih dvaju datuma očito se ne može smatrati sumom određenih, međusobno povezanih datuma. Obično se govori o tvorevini koja postoji unutar nekog vremenskog perioda, primjerice između 1871. i 1918. Stoga naznačujem konačne datume koje nam donosi povijesna kronologija. Kad smo suočeni s pitanjem odnosa vremena i povijesti, obično to smatramo nečim složenijim od niza datuma o kojima, primjerice, opsežno piše Plötz. Postoji li nekakvo specifično povijesno vrijeme na kojemu se temelji kronologija i koje je različito od prirodnog vremena? Ili pak postoji više povijesnih vremena, kao što postoji i nekoliko različitih vremenskih perioda u povijesti? Imaju li ti vremenski periodi vlastite vremenske tijekove i ritmove? Ili

se povijesno vrijeme u jedini i množini međusobno konstituira u interakciji takvih vremenskih perioda? Ako pretpostavimo da takva povijesna vremena doista i postoje, u kakvom su ona odnosu s kronologijom? To su pitanja kojima ćemo se baviti u onome što slijedi.

Teško je govoriti o povijesti i vremenu iz razloga koji nadilaze samu „povijest“. Vrijeme ne može biti intuitivno (ono se ne može spoznati intuitivno, *ist anschauunglos*). Ako povjesničar jezično rekonstruira prošle događaje, onda će se čitatelj ili slušatelj također s njima intuitivno povezati. No, posjeduje li on zapravo intuiciju za prošlost? Vrlo teško, ili možda samo u metaforičkom smislu, kao, na primjer, kad netko govori o vremenu Francuske revolucije bez specifičnog vremenskog obilježja.

Kad netko intuitivno želi spoznati vrijeme takvim, upućen je na prostorne indikacije, kazaljke sata ili listove kalendara koji se otkidaju svakoga dana. Kad netko pokuša usmjeriti nečiju intuiciju u pravcu povijesti, posvetit će pozornost borama starijeg čovjeka ili ožiljcima koji u sadašnjosti svjedoče o nečijem prošlom životu. Ili će u sjećanje dozvati kontrast između ruševina i novih građevina ili će obratiti pozornost na očite promjene u stilu koje stvaraju iluziju vremenske dubine u prostornom rasporedu kuća. Ili će promotriti različite razine modernih prometnih sredstava stavljajući jedne nasuprot drugima odnosno jedne ispod ili iznad drugih – u rasponu od sanjki do nadzvučne letjelice. Tu se susreću različita razdoblja – naime, posljednje ledeno doba ili pak paleolitik, i kao dio toga i kao dio našega stoljeća. Na koncu, netko će prvo pomisliti na slijed generacija unutar jedne obitelji ili profesije. Unutar njih se preklapaju različita iskustava i isprepliću različite perspektive budućnosti, uključujući sve sukobe, koje u sebi sadrže poput sjemenki. Svi ovi primjeri čiji je cilj na neki način učiniti povijesno vrijeme vidljivim, upućuju na prostor u kojemu ljudi žive i na prirodu s kojom su povezani, bio to sustav planeta koji upravlja satima ili kalendarima, ili slijed bioloških generacija koje se ostvaruju u društvenoj ili političkoj domeni.

S time dolazim do prvog aspekta, preduvjeta prirodnog vremena za ljudsku povijest i njezinu historiografiju.

Kako bi mogli živjeti i raditi, ljudi su ovisili o vremenskim ograničenjima koja im je već unaprijed dala priroda. Oni su i dalje ovisni o takvim ograničenjima, čak i onda kad sve intenzivnije uče manipulirati tim vremenskim ograničenjima putem tehnologije i medicine. Podsjetit ću vas na poznatu šalu iz Sovjetskog saveza koja glasi „Spavajte brže, družo“ kako bih vam ukazao na prirodno ograničenje koje ne može nadići nikakvo planiranje.

Razdoblja u danu i godišnja doba bila su pokretačke snage za prvu samoorganizaciju ljudskih društava. Navike jelena za lociranje i lov, klima i vremenske prilike za poljoprivredu, sve ovo uključuje godišnja doba koja su oblikovala svakodnevni život te magijske i vjerske rituale, uključujući i načine ponašanja koji su njima upravljali. Ovo vrijedi i danas, doduše u sve manjoj mjeri, što odgovara smanjenju sektora proizvodnje hrane, koji sada uključuje manje od 10 posto radnika našega društva. Drugim riječima, prirodno nametnute vremenske pretpostavke nikada ne mogu biti eliminirane, dapače, one imaju svoju povijest. Ovo će ukratko biti prikazano u nekoliko primjera načina mjerenja vremena.

Etnolozi pokazuju koliko su snažno ostali ukorijenjeni raniji načini mjerenja vremena u kontekstu ljudskoga djelovanja. Na Madagaskaru, primjerice, i dalje postoji vremenska jedinica „vrijeme koje je potrebno da se skuha riža“ ili vrijeme koje je potrebno „da se ispeče skakavac“. Načini mjerenja vremena i tijekom djelovanja i dalje se preklapaju. Ti su izrazi čak i mnogo konkretniji nego, primjerice, „u tren oka“ (*Augenblick*) u našem jeziku, koji je zapravo prirodna vremenska jedinica.

Čak i osnovni kronometri naprednih civilizacija, koji su određivali protok vremena opadanjem razine materije, pijeska ili vode, i dalje su prilagođavani izvršenju konkretnih radnji – mjerili su duljinu propovijedi ili određivali vrijeme molitve ili su, poput Ciceronova vodenog sata, mjerili duljinu obraćanja poroti tijekom sudovanja. Takvi osnovni kronometri bili su potpomognuti sunčanim satovima koji su objavljivali različito vrijeme jer su se mjerenja temeljila na samoj prirodi. I mehanički su satovi bili prilagođavani tim uvjetima. Čak su i u devetnaestom stoljeću, Japanci koristili vrlo ukrašene satove – način na koji su kazaljke pokazivale minute i sate bio je izmjenjiv takoda su, ovisno o godišnjem dobu, dnevni sati bili suprotni noćnim satima, dulji tijekom ljeta i kraći tijekom zime. Tako su razlike u trajanju dana i noći tijekom godišnjih doba izravno utjecale na ritam rada prema kojemu su dobile svoju svrhu.

No, otkriće mehaničkoga sata u trinaestom stoljeću utjecalo je na novu podjelu vremena u dugom trajanju. Nakon prethodnih otkrića u antici, novo je otkriće dovelo do podjele dana na 24 sata. Le Goff govori o komercijalnom vremenu, vremenu poslovnih ljudi koje je ušlo u sraz s liturgijskim vremenom crkve i gurnulo ga više u pozadinu. Nakon što je bio izumljen, mehanički je sat spušten s crkvenoga tornja u grad i gradsku vijećnicu, a zatim je preselio u dnevne sobe bogataša i buržoazije da bi konačno pronašao mjesto u džepu. Od šesnaestoga stoljeća taj sat može pokazivati minute, a od sedamnaestoga i sekunde. On je pokazivao, ali ujedno i stimulirao discipliniranje i racionaliziranje svijeta ljudskog rada i njegova trajanja. Tijekom prve polovice devetnaestoga stoljeća, mnogi industrijski radnici u Engleskoj već su nosili svoje satove kao simbol statusa, ali i kako bi mogli provjeriti satove svojih nadređenih. S pojavom sustava željezničkoga prijevoza i voznoga reda, uvedeno je standardno vrijeme – u Prusiji čak i prije revolucionarne 1848., koje je bilo potpuno drukčije od lokalnoga vremena i položaja Sunca. Henry Ford započeo je svoju karijeru kao industrijalac tako što je proizvodio satove koji su pokazivali standardno i lokalno vrijeme na obje strane, što je posljednji pokazatelj razvoja vremenskih jedinica koje su postale nužne zahvaljujući tehnologiji i koje su odvojene od prirodnih, tradicionalnih vremenskih ritmova. Dan i noć postali su sve sličniji, a željezničke pruge omogućile su putovanje vlakovima noću. To je dovelo do uvođenja noćnoga rada u velikim tvrtkama kako bi se povećala proizvodnja.

Što ovaj retrospektivni pogled na povijest kronometrije znači u svakodnevnom životu? Bavimo se dugotrajnim procesom sve češćih pokušaja apstrahiranja čiji je cilj udaljiti čovjeka od onoga što mu je prirodno dano. Kao prvo, kronometrija je uključena u ljudski kontekst djelovanja. Kao drugo, sunčev sat omogućio je objektiviziranje prirodnoga vremena. Treće, mehanički sat i kasniji sat s njihalicom započeli su preoblikovanje svakodnevnoga života zahvaljujući kvantificiranim, standardiziranim jedinicama vremena koje su prodrle i uzročno utjecale na društvenu organizaciju i ekonomsku proizvodnju. Netko bi to mogao nazvati i denaturalizacijom podjele vremena i iskustva vremena koje ona sadrži. Tijekom procesa mehanizacije (*Technifizierung*), fizički instrumenti mjerenja sve su intenzivnije utjecali na oslobodjenje svakodnevnoga života od prirodnih preduvjeta, procesa koji se može tumačiti i kao olakšanje i kao opterećenje.

Naš retrospektivni pogled govori nam i o drugim stvarima. Pratili smo povijest kronometrije u okviru društvenih promjena u svakodnevnom životu. To je točka u kojoj interpretacija denaturalizacije dobiva značenje, no s napomenom da su do danas svi spomenuti oblici kronometrije ostali ovisni o našem planetarnom sustavu, o okretanju Zemlje oko Sunca, Mjeseca oko Zemlje (doduše sve manje) te o okretanju same Zemlje oko svoje osi. Drugim riječima, neovisno o društvenoj funkciji određenoga oblika kronometrije, svaki njezin oblik ostaje ukorijenjen u znanstveno dokazivim i, u tom smislu, objektivnim podacima. Podatke koji se odnose na solarni

sustav, vrlo su precizno izračunali astronomi naprednih civilizacija u drugom tisućljeću prije Krista ili civilizacija Maja. Oni su točni neovisno o povijesti, neovisno o povijesnoj situaciji kad su prvi put ustanovljeni. Stoga kronologijanje bez razloga nazvana *pomoćnom* povijesnom znanošću. Ona rješava pitanja datiranja tako što se poziva na brojne kalendare ikronologije koji su bili korišteni tijekom povijesti sve do današnjega vremena našega planetarnog sustava, koje je fizičko-astronomski izračunato.

S početkom preoceanskih osvajanja zemlje, broj kalendara koji se istovremeno koristio oko 1600. godine (julijanski, gregorijanski, bizantski i muslimanski) bio je dodatno proširen s nekoliko kronologija. Koristeći različite nizove brojeva, svi su se odnosili na objektivno jednake datume istoga prirodnog vremena. Na primjer, Scaliger je definirao 1. siječnja 4713. pr. Kr. kao „prvi dan“ od kojega su svaki dan i godina dobili svoj prirodni identitet i na koji su se svi kalendari mogli pozivati.

To me dovodi do drugoga dijela našega pitanja, do prirodnih preduvjeta naše povijesti, odnosno *historiografije*.

Ovdje je nemoguće osvrnuti se na teškoće koje proizlaze iz pretvaranja datuma u kulturnim kalendarima u prirodnu kronologiju. Samo da napomenem da je nulta godina vrlo manjkava jer je sam Isus Krist navodno rođen 25. prosinca prve godine pr. Kr., ili da upozorim na poteškoću jer naši mjeseci više ne odgovaraju okretanju Mjeseca oko Sunca ili da dani ne čine godinu ili mjesec bez ostataka. Zamjena različitih kalendara iziskuje vlastitu znanost. Ili da vas podsjetim na zamjenu julijanskog kalendara gregorijanskim, čije se uvođenje odgađalo tijekom stoljeća od zemlje do zemlje. Prema tom kalendaru, koji je u Rusiji uveden 1923., Oktobarska revolucija 1917. godine započela je zapravo trinaest dana kasnije, u studenom.

Ističući sve probleme povezane s kronologijom, želim istaknuti sljedeće: naša čitava kronometrija, koju smo umjetno stvorili i izrazili u minutama, satima, godinama i stoljećima, utemeljena je na redovitom i cikličkom ponavljanju prirodno predodređenih datuma. Barem za povijesnu kronologiju, vrijeme je mjerljivo samo zbog svojeg prirodnog ponavljanja.

Da se razumijemo, sve kronologije su proizvod određenih kultura i u tom su pogledu relativne. To vrijedi i za kršćansku kronologiju koja se univerzalno proširila. Od šestoga stoljeća počela je računati vrijeme od Kristova rođenja. Tek je od sedamnaestoga stoljeća krenula brojati godine prije Krista unazad – *ante Christum natum*. To se pokazalo potrebnim, kao prvo zato što je novootkriveni svijet uključivao i kineske kalendare koji su sadržavali datume i prije nastanka svijeta, što je zahtijevalo mnogo usuglašavanja. Kao drugo, zato što je geologija polako otvarala periode u čijem je svjetlu biblijska kronologija postajala manjkavom. Vremenski period od otprilike pet tisuća godina biblijskoga vremena postao je faza u povijesti našega kulturnoga razvoja. Na koncu, kad se postavila hipoteza da je prostor svemira beskonačan, vrijeme se moglo produljiti do vječnosti, bilo u prošlost ili u budućnost. No, neovisno o kontekstu povijesti ove promjene, u znanosti tijekom prosvjetiteljstva i dalje postoji preduvjet da su za potrebe kronologije naše vremenske jedinice vezane za ponavljanje prirodnog vremena. Svaka historiografski relevantna kronologija temelji se na vremenu koje je predodređeno prirodom.

Ovo otkriće je mali, ali osnovni preduvjet za naše istraživanje. Upravo zato što je povijest doista uključen u vremenske periode koji su predodređeni prirodom, ni historiografija se ne može odvojiti od njih. Kako bi se oblikovale smislene tvrdnje, nužno je povezati svaku od naših relativnih kronologija s kronologijom koja je „apsolutna“, koliko god je to moguće, i neovisna od povijesti. Za pretpovijest prije pojave pisma ili za ranu povijest, paleontološki su pronalasci naravno bitni samo ako se mogu geološki klasificirati, što je danas olakšano zahvaljujući C-14 testiranju.

No, točno objektivno datiranje također je nužno i za vrstu povijesti koja se temelji na pisanim i ljudskim spomenicima. Samo se na taj način može utvrditi ono što je prethodilo i ono što je uslijedilo, bez čega se nijedan događaj ne može shvatiti i interpretirati. Svaki smisleni slijed događaja koji stvara povijest je linearan, no može se datirati samo na temelju cikličkog ponavljanja prirodnoga vremena. Slijedi jedan primjer.

Svakako je od svjetsko-povijesnog značenja da su tijekom sabora u Speyeru 1529. protestantski staleži zajedno započeli protest koji im je dao ime i time, u okviru carskoga zakona, dao smjer razvoju modernoga protestantizma. Protest je bio usmjeren protiv prijedloga sabora koje je izdao Karlo V. koji je tada bio u Madridu. Bilo bi pogrešno pretpostaviti kako je Karlo, zahvaljujući svom prijedlogu da odgodi reformaciju do općega zasjedanja, natjerao protestantske staleže na protest, tj. natjerao ih da se da se pozovu na svoju slobodnu moralnu odluku. Car je htio biti susretljiv jer je još ratovao s Francuskom i želio je ublažiti sukobe unutar Carstva. Prijedlog koji je izložen na saboru zapravo je formulirao njegov brat Ferdinand, tadašnji potkralj Njemačke. Predložio je stroga ograničenja u formi carskih zakona koja su dovela do protesta. Razlog tih pogrešno pripisanih strogih prijedloga sada se može jasno kronološki odrediti, a to je nešto što je otkriveno tek u dvadesetom stoljeću. Zbog rata s Francuskom, carevi prijedlozi morali su biti poslani morem, preko Mediterana i onda do Beča. Stigli su prekasno da bi bili predstavljeni tijekom sabora. Stoga je Ferdinand postupio na svoju ruku, a posljedice su proizvele svjetsko-povijesni učinak. Iznio je svoje vlastite stroge prijedloge kao da su carevi.

Samo stroga kronologija „prije nego“ i „nakon“ obavještava nas – *ex post facto* – o pravim posljedicama i omogućava nam da stvorimo interpretaciju koja će odgovarati stvarnim događajima.

Naravno, nijedan povjesničar neće svesti svoju interpretaciju protestantizma na događaje tijekom sabora u Speyeru 1529. na kojemu se protestantska manjina prvi put sastala zbog carskoga zakona. No, već samo pitanje kako je došlo do protesta *in actu* i koju su ulogu imali Karlo V. i njegov brat Ferdinand, može dobiti svoj odgovor samo ako je rekonstruirana i sačuvana točna kronologija. U ovom slučaju to je ona koju otkrivaju dokumenti. Vrednovanje djelovanja državnika ovisi o takvim procedurama.

Povjesničari će dakako zastati na evaluacijama koje uključuju motive ljudi i načine na koje su ti motivi utjecali na umreženi tijek zbivanja, kako bi na kraju došli do slijeda događaja. On ili ona će na primjer istražiti opće uvjete koji su omogućili da se takva zbivanja, poput onih u Speyeru, uopće dogode. Možda će doći do zaključka da bi opći uvjeti tijekom reformacije doveli do samoga protesta protestantskih staleža, ako ne 1529., onda možda godinu ili dvije kasnije. Sukob koji je izbio zbog crkvenog ustroja Njemačkoga Carstva imao je dugotrajnije posljedice nego one koje su, zbog jednog saborskog zaključka, dovele do prosvjeda koji je raskol učinio nepopravljivim. Čak ni interpretacije reformacije sa stajališta socijalne ili vjerske historije neće ovome pridati dostatnu pozornost ili to čak neće spomenuti.

No naše mentalne operacije, koje poznaje svaki povjesničar, jasno pokazuju da nas stalno vode sve dalje i dalje od povijesti događaja koji imaju određeno mjesto u kronološkom slijedu. Ova je procedura neophodna, ali ne može se nastavljati unedogled.

Svaki pojedinačni događaj povezan je u kronološkom nizu datumom koji je prirodno predodređen i to je jedinstvenost bez premca bez obzira na to kako ću istražiti i prikazati povijest reformacije – ekonomski, sociološko-religiozno, ustavno-povijesno, pomoću povijesti ideja ili čisto politički, u ekonomskim okvirima, u okvirima sociologije religije, konstitucionalne historije, historije ideja ili političke historije. Ono

što se dogodilo ne može se povratiti, može se samo zaboraviti. Pojedini datumi su predodređeni, oni moraju biti unaprijed određeni i često više nisu poznati. U svojemu nepromjenjivu slijedu oni stvaraju kronološki pravilan uzoraki svaka interpretacija koja nadilazi taj okvir mora se s time uskladiti.

Ako nastavimo s našim primjerom o povijesnom objašnjenju i razumijevanju protestantizma – kao procesa vjerske internalizacije, buržoaske emancipacije, revolucije vladajućih, ranokapitalističke nadgradnje, odcjepljenja Nijemaca od rimske vladavine, kao njemačke pobune, što su samo neke od poznatih interpretacija nastalih zadnjih stotinu godina – nijedna od tih interpretacija ne može zaobići spominjanje svečanog protesta u Speyeru 1529. godine.

Ustvrđio sam samo da se, kronološki gledano, generalizacije ne mogu beskonačno širiti. Dopustite da samo nastavim taj tijek misli. Čak i tvrdnje dugoga trajanja o reformaciji kao nizu događaja i dalje ostaju povezane s bitnim događajima, prije i poslije kojih uopće nema smisla govoriti o reformaciji kao povijesnom razdoblju. Ti događaji uključuju, s jedne strane, smještanje početka kasnoga srednjega vijeka na početak njegovih širokih vjerskih pokreta, ili preduvjete koji se tiču povijesti ideja, a mogu se naći u čitavoj povijesti kršćanske Crkve, a s druge strane, nastavljanje reformacije kao čimbenika s učincima sve do modernoga doba. Svaki od takvih postupaka – koji su potpuno legitimni u povijesnim okvirima – ostaju, zapravo, vezani za jedinstveni niz događaja.

Možemo daljenastaviti naš eksperiment povijesnoga mišljenja i u priču uvesti naizgled naočite izvanvremenske čimbenike. Tako bi netko mogao krenuti od ljudske prirode i interpretirati reformaciju u psihološkim ili čak psihoanalitičkim kategorijama – kao slučaj odmicanja od izvanjskog autoriteta koji je navodno doveo do stvaranja unutrašnjeg autoriteta (dakako, savjesti), koji se onda može razumjeti na različite načine. Strogo teoretski gledano, također je moguće koristiti antropološki model produljene primjenjivosti koji se može izdići iznad svake povijesno jedinstvene situacije. Tada bismo bili na razini dokaza nadvremenski zakašnjelog trajanja, koji bi dokazali da su uvijek za svaku moguću povijest. Takvi obrasci shvaćanja ponavljali su se u različitim oblicima. Zato je moguće navesti poslovicu za svaku povjesnicu – „mnogi su psi uzrokovali smrt zeca“ ili „ponos prethodi propasti“ – kako bismo umanjili gubitke izgubljenog rata pomoću ljudskih odnosno pretpovijesnih zakonitosti.

Ne želim podcijeniti ili umanjiti važnost utjecaja tako bitnih poslovice koje se mogu prevesti u zakone antropološki utemeljene akademske discipline. No ako bolje pogledamo, čak i ta objašnjenja uvijek sadrže indikatore prije i poslije koje se ne može izbjeći i bez kojih dio epigramske mudrosti ili psihološkog ili sociološkog objasnidbenog modela postaje besmislen. Čak i reorijentacija potrebe za autoritetom i ponos koji prethodi propasti mogu opstati bez vremenskih indikatora. Kad se oni primijene na povijest, čak i naizgled općeniti obrasci objašnjenja neizostavno upućuju na kronološki slijed, bez koje nijedna povijest ne samo da ne bi imala smisla, nego bi bila i nemoguća.

Kronologija posuđena iz prirodnoga vremena nužna je za povijesnu realnost zato što se shvaća empirijski, bilo da se smisao uspostavlja približno apsolutnoj točnosti podataka, ili da je preduvjet za cjelovitu rekonstrukciju povijesnih događaja uvjerljivost relativnog prije ili poslije koje je samo po sebi nepromjenjivo.

Tako dolazimo do rezultata koji se čini očitim, ali je zapravo temeljan – prirodno vrijeme sa svojim ponavljanjem i vremenskim ograničenjima trajna je pretpostavka i povijesti i njezine interpretacije kao akademske discipline.

Sve čime smo se dosad bavili može se definirati kao objektivna osnova računanja i određivanja vremena. Sad kad je otkrivena i prepoznata, više ne može

biti nesporazuma oko kronološkog slijeda dokumenta koji nije stigao u Speyer na vrijeme. Bez obzira na to za koju će se interpretaciju reformacije netko odlučiti, gore spomenuta kronološka prekretnica ostaje racionalnom i opće prihvatljivom. No, razumijemo li u dovoljnoj mjeri što, kao posljedica toga, može biti prozvano povijesnim vremenom ili povijesnim vremenima? Zasigurno ne. Time dolazim do druge teme svojega izlaganja.

Jedinstveni oblik jedinstvenoga povijesnog vremena koji se treba odvojiti od mjerljivoga prirodnog vremena samo po sebi izaziva dvojbe. Povijesno vrijeme, ako taj termin uopće ima neko značenje, vezano je za društvene i političke jedinice djelovanja, za djelovanje i patnje pojedinačnih ljudskih bića te njihove institucije i organizacije. Svi oni posjeduju svojstvene oblike djelovanja od kojih svaki ima svoj vlastiti vremenski ritam. Dopustite nam, budući da želimo ostati u svijetu svakodnevice, da se prisjetimo kalendara različitih svečanosti koji uređuju društveni život, promjene u radnome vremenu, njegovo trajanje te trajno određuju slijed života na dnevnoj razini.

Mogli bismo govoriti ne o jednom povijesnom vremenu, nego o mnogima koja se preklapaju. Čak su ovdje nužne vremenske jedinice koje proizlaze iz matematičko-fizikalnog razumijevanja prirode: datumi ili trajanje života ili institucija, čvorišne točke ili prekretnice političkog ili vojnog niza događaja, brzina prijevoznih sredstava i njezino povećanje, ubrzanje ili pak usporavanje brzine proizvodnje, ubrzanje oružanih sustava. Sve ovo, da damo samo neke primjere, mogu biti povijesno vrednovani čimbenici samo kad su izračunati ili datirani s referencom na prirodno mjerenje vremena.

Međutim, interpretacija međudnosa koji se među njima stvara kreće onkraj prirodnog, fizičkog ili astronomski posredovanog određivanja vremena. Politička ograničenja odluka koje su donesene pod pritiskom rokova, posljedice koje vrijeme potrebno za putovanje i komunikaciju ima na ekonomiju, vojna djelovanja, trajnost ili promjenjivost društvenih modela ponašanja na području koje vremenski ograničavaju političke ili ekonomske nužnosti – sve ovo, s još nekoliko drugih stvari, u međuovisnosti konačno dovode do toga da prihvatimo društvena i politička ograničenja vremena koje, premda ima prirodni uzrok, mora biti definirano kao isključivo povijesno.

Usporedimo li ih s objektivnim vremenskim determinantama koje smo do sad ocrtali, mogli bismo ih nazvati „subjektivnima“, ukoliko to nije povezano s epistemološkim obezvređivanjem.

Razotkrivanje ili otkriće takvih subjektivnih povijesnih vremena je samo po sebi proizvod modernosti. U Njemačkoj je Herder bio prvi koji je to definirao u svojoj metakritici Kantove *Kritike čistog uma*. Umjesto da vrijeme shvaća samo kao formalno, a *priori* uvjet svih fenomena ili stanje unutarnje intuicije, Herder ukazuje na pluralnost konkretnih nositelja djelovanja. „Bilo bi ispravno reći da svaki promjenjivi objekt sadrži mjeru vremena u samome sebi, ona postoji čak i kad nema ni jedne druge. Ne postoje dvije stvari u svijetu koje dijele iste vremenske mjere. Istovremeno postoji (može se iskreno i hrabro reći) nebrojeno mnogo vremena u svemiru.“

Može li historija profitirati iz takve historijsko-antropološke pretpostavke kad je riječ o njezinu odnosu prema vremenu ili pak vremenima? Historijsko istraživanje koje se bavi faktičnim problemima ne mora eksplicitno postavljati pitanje povijesnoga vremena. Osim toga, izvori iz određenog perioda rijetko donose neke direktne informacije o tom vremenu.

Zbog toga moramo naše pitanje teorijski razjasniti kako bi bilo operabilno u istraživanjima. Pokušati ću to napraviti u zaključku, ponovno na primjerima koji će se, kao i prije, najprije baviti povijesti, a zatim historiografijom.

Povijesna vremena mogu se identificirati ako usmjerimo pogled prema mjestu u kojem se vrijeme pojavljuje kao takvo ili je subjektivno prisutno u ljudima kao povijesnim bićima – odnosu između prošlosti i budućnosti koji uvijek tvori neuhvatljivu sadašnjost. Potreba za koordiniranjem prošlosti i budućnosti kako bismo uopće mogli živjeti urođena je svakome od nas. Navest ću konkretan primjer – s jedne strane svako ljudsko biće i svaka ljudska zajednica posjeduje prostor iskustva unutar kojega djeluje i u kojemu su prošli događaji prisutni ili ih se može dozvati u sjećanje. S druge strane, svatko djeluje u odnosu na određene horizonte očekivanja. Stoga predlažem istraživanje ovoga odnosa između prošlosti i budućnosti, ili točnije, odnosa pojedinih iskustava i očekivanja, kako bi se shvatilo povijesno vrijeme. To se povijesno vrijeme pojavljuje unutar razlike između tih dviju vremenskih dimenzija, a može se dokazati činjenicom da se i razlika između iskustva i očekivanja sama po sebi mijenja, odnosno da je sama po sebi povijesna. Dopustite da objasnim.

Sve do rane moderne, vrijedio je opći princip, proizašao iz iskustva, da budućnost ne može donijeti ništa fundamentalno novo. Sve do očekivanog kraja svijeta, grešna ljudska bića (gledano iz kršćanske perspektive) ne bi se promijenila. Dotad bi priroda čovjeka “iz humanističke perspektive” ostala ista. Zbog toga je moglo doći do stvaranja prognoza jer faktori ljudskoga djelovanja ili prirodno moguću oblici vladavine (iz aristotelovske perspektive) ostaju u biti isti. Što god se očekivalo, moglo se dostatno opravdati prethodnim iskustvima. Solomonska izreka *nil novum sub sole* jednako je bila primjenjiva na svijet seljaka i politike, iako bi nas pojedini primjeri mogli iznenaditi. Oslanjajući se na takvo shvaćanje odnosa iskustva i očekivanja Fridrik Veliki, primjerice, čiji je rođendan bio naša polazišna točka, iznio je iznenađujuće jasnu prognozu Francuske revolucije. Do svojega je predviđanja došao tako što je usporedio svoja povijesno-politička iskustva s tajnim očekivanjima francuskoga filozofa Holbacha. Prognoza se može pronaći u recenziji Holbachovog *Sustava prirode*: „Da bi se ispunile maštovite ideje naših filozofa, morali bi se promijeniti oblici vladavine u svim europskim državama“, što je zasigurno bilo točno tumačenje Holbachove tajne pretpostavke. No, Fridrik je u svojim zaključcima otišao i korak dalje jer se oslonio na dvije tisuće godina stara očekivanja političke povijesti: „Bilo bi potrebno vladare svrgnute s vlasti potpuno ukloniti. U protivnom će prokljati sjeme građanskih ratova u kojima će se stranački vođe postaviti na čelo stranaka kako bi uništili državu.“ Tada više ne bi bilo moguće zaustaviti pobune i revolucije, a bijeda koja bi nastupila bila bi tisuću puta gora od one koju su prouzročili svi strani ratovi koji su se tada vodili.

Grubo govoreći, tijekom Francuske revolucije potvrdio je Fridrikovu prognozu. On je zasigurno vidio nadolazeću bijedu i sve negativne posljedice revolucije jasnije nego koji su polagali nade u radikalniju promjenu ustava. To je u pravome smislu prognoza koja svoje zaključke izvlači iz prethodnih iskustava kako bi ih primijenila na budućnost. Ako se promatra iz strukturne perspektive, razlika između prošle i buduće povijesti ne postoji, čak i razlika između prošle i buduće povijesti ne postoji.

U isto vrijeme, razlika između iskustva i očekivanja je definirana na potpuno drukčiji način. Za ovu se prigodu možemo pozvati na Kanta kao svjedoka. Po njegovom shvaćanju, prognoza, koja u principu predviđa isto što je uvijek do sada bilo moguće, uopće nije prava prognoza. Kant smatra da će budućnost biti drukčija nego prošlost jer se pretpostavlja da je drukčija. Za njega, moralni preduvjet za uspostavu republikanskog uređenja je politički pritisak koji će proizvesti i promjenu same povijesti. On nastoji nadvladati sva prethodna iskustva i kreirati novu budućnost, npr. uspostaviti ligu naroda koja do tada nikada u povijesti nije postojala.

Njegova je pretpostavka originalno vođena voljom u kojoj su prošlost i budućnost koordinirane na potpuno nov način. Ako je Fridrik u pravu, onda je na određeni način u pravu i Kant jer se bavi specifičnim povijesnim vremenom, onim koje je moguće iskusiti samo u našem „*Neuzeitu*“, koje je u suprotnosti s prijašnjim razdobljima. U naše moderno doba (*Moderne*), koje je oblikovano znanošću, tehnologijom i industrijom, budućnost zapravo implicira različite i nove stvari koje se ne mogu u potpunosti izvesti iz prethodnih iskustava. Upravo nemogućnost predviđanja tehničkih inovacija postao je princip koji proizlazi iz iskustva i zauvijek ostavlja otvorenom razliku između prošlosti i budućnosti.

Ne trebam dalje objašnjavati dalekosežne načine na koji su se struktura društva i način i njezine organizacije promijenili otkako je došlo do snažnijeg tehničkog napretka. Veliki napredak u komunikaciji i načinima proizvodnje najočitiiji je kriterij promjene vremena koje također stalno mijenja naš način života i običaje. Kako je Goethe mudro primijetio: „Dovoljno je loše što sada nitko više ne može naučiti za čitav život. Naši predci su se držali pouka koje su dobili u svojoj mladosti; mi, pak, moramo iznova učiti stvari svakih pet godina ako ne želimo posve ispasti iz tijeka.“

Ovdje se Goethe osvrće na skraćivanje vremenskih ritmova i vremenskih okvira koji se više ne mogu izvesti iz prirodnoga vremena i slijeda bioloških generacija. Da to objasnim u apstraktnijim kategorijama – on ukazuje i na različitost iskustva u prošlosti i budućnosti. Skraćivanje vremenskih okvira potrebnih za stjecanje novih iskustava koje nam nameće tehničko-industrijski svijet, može se opisati kao povijesno ubrzanje. Ono dokazuje da postoji povijest u kojoj se čini da vrijeme samo sebe neprestano pretječe i zbog toga se to doba smatra „novim vremenom“ (*Neuzeit*) u punome smislu te riječi.

Pozvali smo se na tri svjedoka: Fridrika, Kanta i Goethea od kojih je svaki bio u pravu i nastavio je na svoj način biti u pravu. Fridrik se oslanja na antropološko-historijski shvaćenu strukturu vremena koja je bila poznata od Tukidida. Ona obuhvaća sljedove koji se, takvi kakvi jesu, pojavljuju u određenim situacijama – npr. tijekom revolucija. Povijest također ima mogućnost ponavljanja. Iz tog je razloga njegova prognoza istinita. Kant pretpostavlja da postoji moralna potreba za razlikovanjem prošlosti i budućnosti, kako bi se mogao otvoriti horizont planiranja koji bi omogućio promjenu sadašnje situacije. To utječe na povijest. Na tim se razlozima temelji njegov zahtjev za osnivanjem lige naroda koja bi se realizirala u dužem periodu. Na koncu, Goethe se osvrće na skraćivanje vremenskoga trajanja iskustva koje modernom čovjeku nameće pojava industrijskoga svijeta. Postoji limitirani broj zaključaka koji se tiču budućnosti, a mogu se izvući iz konvencija. U tom je smislu budućnost jednako nepoznata koliko je i otvorena – i to ne samo u pojedinim slučajevima...

Došli smo do tri različita zaključka koji su smješteni na trima različitim vremenskim razinama i koji predstavljaju precizne aspekte povijesne stvarnosti. Potvrdili smo i našu pretpostavku da je o povijesnim vremenima jedino smisljeno govoriti u pluralu. Osim toga, naše razlikovanje prošlosti i budućnosti pokazalo je da i ova razlika ima svoju povijest istoga je pogodna za tematiziranje povijesnoga vremena.

Tako smo došli do konačnog pitanja: kako se historijski mogu spoznati i opisati vremenska razdoblja kao takva? Pitanje koja vremenska razina treba biti tematizirana u kojem slučaju, pitanje je povijesne perspektive. Koristeći naš primjer, mogao bih odvojiti povijesne sfere koju su Fridrik, Kant ili Goethe nastojali osvijetliti i mogao bih ih pokušati spojiti. No, svaka perspektiva koju sam odabrao posjeduje vremenski sadržaj jer vremenska razlika između moje pozicije „danas“ i istraženih prošlih povijesti (*Geschichten*) utječe na moje razmišljanje. Prepoznavanje ovog

fenomena također je postignuće našeg „Neuzeita“. Kako je Goethe jednom rekao: „Netko će u istom gradu ujutro i navečer čuti različite priče o istom događaju.“ Sa svojom uobičajenom ležernošću, Goethe je zabilježio bitna razmatranja koja otkrivaju mnogo više od općepoznate činjenice da ljudi govore o istoj stvari na različite i kontradiktorne načine. On govori o povijesnom vremenu, a pritisak perspektivizacije koji otkriva prvi je put konceptualiziran u epistemologiji prosvjetiteljstva, u vrijeme kad je prvi put stvorena svijest o pluralnosti povijesnih vremena.

Možda će netko u neko drugo vrijeme govoriti drukčije o povijesnim vremenima, nego što smo to mi ovoga poslijepodneva.

Tekst preveo

Alen Obrazović

(diplomski studij anglistike i povijesti)

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIV, broj 14, 2019.

Glavni i odgovorni urednik
Mihaela Marić

Zamjenik glavnog urednika
Saša Vuković

Uredništvo
Matea Altić, Ivan Grkeš, Marta Janković,
Mario Katić, Igor Krnjeta, Mihaela Marić,
Petar Plastić, Saša Vuković

Urednici pripravnici
Andrija Banović, Alen Obrazović,
Alen Okreša

Redakcija
Matea Altić, Andrija Banović, Ivan Grkeš,
Marta Janković, Mario Katić, Igor Krnjeta,
Mihaela Marić, Alen Obrazović, Alen Okreša,
Petar Plastić, Saša Vuković

Tajnik uredništva
Petar Plastić

Recenzenti
dr. sc. Miroslav Bertoša
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Branimir Janković
Marko Lovrić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Josip Mihaljević
dr. sc. Jasmina Osterman
dr. sc. Martin Previšić
Filip Šimetin Šegvić, asist.
dr. sc. Ivica Šute

Lektura i korektura
Franka Belović, Danijel Blazsetin, Lucijan
Borić, Paula Bradić, Katarina Cukovečki,
Paula Fajt, Tanja Jelinić, Ivana Kovačić,
Ema Maglić, Mateja Papić, Borna Treska

Oblikovanje
Tomislav Vlainić

Prijevod s engleskog jezika
Mateo Gospić, Paula Fajt, Alen Obrazović

Izdavač
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb

Tisak
Tiskara Zelina d.d.

Naklada
Tiskano u 150 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima
izražavaju isključivo stavove i mišljenja
autora i ne predstavljaju nužno stavove i
mišljenja uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Centar za komparativnohistorijske i
interkulturne studije Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb
(za: Uredništvo Pro tempore),
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Kontakt
pt.urednistvo@gmail.com